

SUBJEKTOVÁ POZÍCIA V GRAMATICKEJ A SÉMANTICKEJ ŠTRUKTÚRE VETY

Ján Kačala

Univerzita Komenského v Bratislave

Abstract: The paper deals with determining the substance of the subject position in the Slovak sentence structure and the conditions of its regular omission of a personal pronoun mainly. The author lists cases of leaving the subject position empty and ranks them according to the degree of obligation, from the usual, to regular, to obligatory omission of the subject position.

Key words: sentence, grammatical sentence structure, semantic sentence structure, subject position in the sentence structure, leaving the subject position empty, conditions of leaving the subject position empty

1. Podľa všeobecne rozšírenej vetnočlenskej teórie vetnej stavby gramatický subjekt je jeden zo základných členov štruktúry dvojčlennej vety. Pravdaže, už pri základnej charakteristike jeho vlastností a najmä pri výklade jeho podstaty sa konštatujú viaceré špecifickosti, najmä pravidelné neobsadzovanie subjektovej pozície v našom jazyku a, naopak, jej obsadzovanie – najmä osobným zámenom prvej a druhej osoby – iba za istých podmienok výstavby dvojčlennej vety. Na tom základe sa potom niekedy spochybňuje záväznosť či obligatornosť výskytu gramatického subjektu ako vetného člena alebo aj subjektovej pozície v gramatickej štruktúre vety vo všeobecnosti. V našej stati sa okrem osvetlenia podstaty gramatického subjektu alebo presnejšie subjektovej pozície v gramatickej štruktúre vety aspoň v čiastkovom porovnaní so sémantickou štruktúrou vety chceme venovať práve podmienkam neobsadzovania subjektovej pozície v gramatickej štruktúre vety a vymedzeniu typov viet s takouto neobsadzovanou pozíciou. Touto témou sme sa z istého hľadiska zaoberali už v stati uverejnenej v Kultúre slova roku 2011, v nej sme však kládli dôraz najmä na dôsledné odlišenie javu neobsadzovania pozície gramatického subjektu vety od javu desubjektívizácie vetnej štruktúry a na odôvodnenie pojmu a termínu *desubjektívizácia štruktúry vety* – najmä na rozdiel od vžitého a často používaného pojmu a termínu *deagentívizácia vety* (bližšie pozri Kačala, 2011).

Hneď na úvod pripomíname, že v našej stati sa dôsledne pridriavame pojmu a termínu *subjektová pozícia* v gramatickej, prípadne aj v sémantickej štruktúre vety, keďže práve ten vystihuje jeho povahu ako súčasti dvojčlennej vetnej štruktúry, prípadne schémy dvojčlennej vety (v českej gramatickej literatúre sa vo význame vetnej schémy ujal pôvodne Mathesiusov pojem a termín *vetný vzorec*). Termín *subjektová pozícia*,

prípadne aj *podmetová pozícia* pokladáme za abstraktnejší ako termín (*gramatický subjekt*, prípadne *podmet*; ten sa už totiž môže vyznačovať istými konkrétnymi formálnymi znakmi, ako to ukazujú aj spojenia *substantívny subjekt*, *infinitívny (neurčitkový) subjekt*, *nominatívny subjekt*, *genitívny subjekt*, prípadne *subjekt v nominatíve*, *subjekt v genitíve*, *subjekt v infinitíve (v neurčitku)* a podobne. Termíny *gramatický subjekt* a *gramatický podmet* sú významovo aj funkčne rovnocenné.

Téme obligatórnosti či neobligatórnosti subjektovej pozície v štruktúre vety osobitnú pozornosť venoval František Daneš v stati o vetných členoch obligatórných, potenciálnych a fakultatívnych z roku 1971. Autor podľa toho, či vetné členy zodpovedajú alebo nezodpovedajú funkčným pozíciám daného vetného vzorca, delí vetné členy na konštitutívne a nekonštitutívne. Konštitutívne vetné členy „sú alebo obligatórne (nutne vždy vyjadrené), alebo potenciálne (s možnosťou nevyjadrenia, redukovania); vetné členy nekonštitutívne sú vždy len fakultatívne“ (Daneš, 1971, s. 132). V súvisi s podmetom autor vraví, že „nie je (v češtine) obligatórny. Takéto miesto vetného vzorca a jemu zodpovedajúci člen vety môžeme nazvať potenciálny /zvýraznené u autora – pozn. J. K/ (alebo virtuálny), t. j. jestvujúci ako súčasť systému, nezávisle od toho, či je v konkrétnom prípade realizovaný alebo nerealizovaný“ (ibid.). Z nášho konceptu vychodí, že obligatórnosť istej pozície v štruktúre vety nestotožňujeme s nevyhnutnou obsadenosťou tejto pozície zodpovedajúcim vetným členom, prípadne pomenovaním s funkciou vetného člena: pozícia podmetu teda je obligatórna, aj keď nie je vždy obsadená, ba spravidla je (aspoň za istých podmienok) neobsadená. Podľa toho je obsadenosť podmetovej pozície potenciálna.

Podľa toho, čo sme povedali v úvodnom odseku, podstatu gramatického podmetu vidíme nie v jeho izolovanom vymedzení ako istého základného vetného člena, lež práve v konštatovaní jeho syntaktickej nezávislosti vo vzťahu ku všetkým ostatným vetným členom (je to hlavný nezávislý vetný člen), ako aj jeho syntaktického vzťahu k systémovo najbližšiemu vetnému členu, t. j. k prísudku, prípadne aj k ďalším vetným členom, konkrétne najmä k (subjektovému) doplnku, keďže práve tieto vzťahy podmieňujú a priamo určujú subjektovú pozíciu v stavbe či v štruktúre dvojčlennej vety. Podľa toho podmet dvojčlennej vety vymedzujeme ako hlavný nezávislý vetný člen dvojčlennej vety, ktorý sa syntakticky viaže s prísudkom dvojčlennej vety a utvára s ním predikatívnu syntagmu ako bázu na realizáciu vetotvorného aktu, čiže aktualizácie. Predikácia (predikačný akt) sa teda rovnocenne rozkladá medzi dva základné vetné členy – podmet a prísudok. Obidva tieto nositele vetnosti si medzi sebou „delia“ gramatické signály vetnosti, t. j. predikačné kategórie: kým prísudok vyjadruje gramatické kategórie spôsobu a času, podmet realizuje gramatickú kategóriu osoby ako nevyhnutnú súčasť vetotvorného aktu. Keďže kategória osoby je takto zviazaná s kategóriou gramatického podmetu, hovoríme pri nej o kategórii syntaktickej osoby. V súvisi s určitým slovesom a jeho úlohou vo vete Vilém Mathesius vo svojej stati o podstate vety (1947, s. 230) píše, že v indoeurópskych jazykoch sa utvorila „osobitná predikačná forma“, ktorá s vyjadrením predikácie spája aj vyjadrenie konania a neskôr už vyjadruje všeobecne dianie.

Kým predikačné kategórie sa samostatne realizujú na každom z dvoch základných

členov dvojčlennej vety – kategória osoby na podmete a kategórie spôsobu a času na prísudku –, vonkajším znakom vzájomnej syntaktickej zviazanosti podmetu a prísudku sú kongruenčné kategórie osoby a čísla, ktoré sa – v závislosti od tvaru pomenovania v podmete – vyjadrujú na určitom tvare slovesa. Eugen Pauliny vo svojej Slovenskej gramatike (1981, s. 251 – 253) vidí kongruenciu iba pri tvaroch tretej osoby singuláru a plurálu, kým o tvaroch prvej a druhej osoby singuláru aj plurálu vraví: „Príznakové využívanie osobného zámena ako subjektu ukazuje, že pri určitom slovesnom tvare ako predikáte nejde o kongruenciu so subjektom v osobe, pretože podstata subjektu je vyjadrená už v tvare predikátu. Príslušné zámeno tu má úlohu zdôrazniť subjekt, ale nemá funkciu vysloviť ho.“ V tomto zistení je racionálne jadro, no rozdiely typu *Ja odíde-m, ty ostane-š. – My odíde-me, vy ostane-te.* ukazujú, že prísudkové sloveso svojím tvarom, a teda kongruenciou reaguje aj na rozdiel v kategórii čísla, v ktorom je zámeno v subjekte, takže je otázne, či možno obidve kongruenčné kategórie navzájom takto oddeľovať. Z citovaného miesta vidno, že Eugen Pauliny pri svojom kategorickom tvrdení kategóriu čísla vonkoncom neberie do úvahy.

V istých prípadoch zloženého slovesného alebo slovesno-menného prísudku k spomínaným kongruenčným kategóriám osoby a čísla pribúdajú aj menné kategórie gramatického rodu a pádu. Bezrodovosť osobného zámena v prvej a druhej osobe singuláru v prípadoch typu *kráčal-0 som, kráčal-a si* vedie Eugena Paulinyho (1981, s. 253) ku konštatovaniu, že gramatický rod v tvaroch prvej a druhej osoby singuláru „nie je daný kongruenciou, ale mimojazykovou situáciou medzi podávateľom a prijímateľom“. Obidve uvedené skupiny kongruenčných kategórií jednak potvrdzujú jestvovanie syntaktického vzťahu, syntaktickej zviazanosti medzi podmetom a prísudkom a jednak syntaktickú dominanciu podmetu vo vzťahu k prísudku, lebo keď sa mení tvar podmetu, v závislosti od neho sa nevyhnutne mení aj tvar slovesa v prísudku. Presvedčivo to ukazujú príklady *Knih-a bol-a vytlačen-á v Martine. – Diel-o bol-o vytlačen-é v Martine. – Knih-y bol-i vytlačen-é v Martine. – Diel-a bol-i vytlačen-é v Martine. – Rukopis-0 bol-0 uložen-ý v Martine. – Rukopis-y bol-i uložen-é v Martine.* Pavel Trost vo svojej stati *Subjekt a predikát* z roku 1963 na s. 267 v tejto súvislosti píše, že „gramatická forma hlavného determinujúceho člena /t. j. prísudku – pozn. J. K./ môže vo vete suplovať hlavný determinovaný člen“ /t. j. podmet – pozn. J. K./. Naproti tomu Eugen Pauliny v citovanej Slovenskej gramatike na s. 251 priamo vraví, že keď je predikát v tvare prvej alebo druhej osoby jednotného alebo množného čísla, „subjekt je tu vyjadrený určitým slovesným tvarom predikátu“.

Na druhej strane niektoré typy podmetu nevyžadujú ani neumožňujú vyjadrenie kongruencie na tvare slovesa v prísudku, pričom namiesto kongruencie ani nenastupuje iný, zástupný spôsob a prostriedok realizácie syntaktického vzťahu, ako je povedzme pevný slovosléd. To ukazuje, že syntaktický vzťah medzi podmetom a prísudkom a dominancia podmetu vo vzťahu k prísudku sú v obsahovej rovine samy osebe také zjavné a presvedčivé, že na ich vonkajšiu realizáciu nie je nevyhnutné vyjadrenie kongruencie prísudku s podmetom. Potvrdzujú to napríklad prípady genitívneho podmetu typu *Sneh-u pribudl-o.* (popri nominatívnom type s regulárnou kongruenciou *Sneh-0 pribud-ol.*) alebo prípady genitívnej kvantitatívnej modifikácie podmetu typu

Niekoľk-o cvičenc-ov úlohu zvlád-lo na jednotku. (popri nominatívnom type s regu-lárnou kongruenciou *Niekoľk-i cvičenc-i úlohu zvlád-li na jednotku.*).

Podmetu ako súčasti gramatickej štruktúry vety zodpovedá na úrovni sémantickej štruktúry vety sémantický subjekt, ktorý ako invariant alebo ako typ zahŕňa viaceré sémantické modifikácie a v danej štruktúre sa môže realizovať v dvoch základných podobách – aktívnej alebo neaktívnej, čiže pasívnej. V aktívnej polohe vo vzťahu k dynamickému príznamu, obsiahnutému v prísudkovom slovese, sémantický subjekt najčastejšie vystupuje ako agens, prípadne činiteľ, kým v neaktívnej (pasívnej) polohe vo vzťahu k dynamickému príznamu vystupuje ako paciens alebo ako nositeľ.

S vyjadrovaním syntaktickej osoby sú v podmetovej pozícii bezprostredne zviazané menné slovné druhy, ktoré samy sú nositeľmi gramatických kategórií, t. j. podstatné mená a zámená, najmä zámená substantívneho typu, t. j. osobné, ukazovacie, opytovacie a neurčité, prípadne aj časť čísloviek (predovšetkým základné číslovky). Tieto slovné druhy v nominatívnej forme vo vzťahu k určitému slovesnému tvaru v prísudku, ktorý vyjadruje dynamický príznam, najplnšie vystihujú význam syntaktickej osoby. Nominatív ako tvar vyjadrujúci v systéme pádov „neúčasť čohokoľvek iného na označenom jave“ (Miko, 1962, s. 89) je pádom podmetu. Je to výlučná forma na realizáciu tohto východiskového člena gramatickej štruktúry dvojčlennej vety a najzreteľnejšie signalizuje práve pomenovania zaujímajúce východiskovú, t. j. podmetovú pozíciu gramatickej stavby dvojčlennej vety. František Miko v citovanej monografii o gramatických kategóriách podstatného mena (1962, s. 99) tu vraví o tzv. rámcovom nominatíve a nazýva ho *nominatív podmetu*. Na inom mieste práce (s. 89 – 90) pokladá za dôležité vyzdvihnúť to, že „vzťah príslušnosti deja k subjektu je formálne naznačený zhodou, t. j. na slovese, a nie pádom, t. j. nie na podstatnom mene. Zhoda ukazuje, že príslušnosť slovesa k substantívu je záležitosťou samého slovesa, ktoré sa kategóriou osoby a čísla (niekde i rodu) hlási k substantívu v nominatíve. Podstatné meno túto účasť slovesa na sebe nijako neregistruje.“

Iba vtedy, keď priamo do spôsobov a prostriedkov na vyjadrenie predikačného vzťahu k sémantickému prvku substancie pristupuje sémantický prvok kvantity alebo úplného popretia, ktoré (t. j. popretie) možno pokladať aj za nulovú kvantitu, je reálne v pozícii podmetu identifikovať tvar genitívu. Na prítomnosti tohto sémantického prvku sa zakladajú prípady typu *Sil ešte jesto. – Práce sa mu nahromadilo. – Snehu pribudlo.*, ktoré sme už spomínali v inej súvislosti, na rozdiel od paralelných nominatívnych typov *Sily ešte sú. – Práca sa mu nahromadila. – Sneh pribudol.*, pri ktorých spomínaný významový prvok kvantity nie je prítomný. Významový prvok popretia máme v prípadoch typu *Strigy nie sú. – Sily už nie sú.*, prípadne s podmetom v genitíve *Stríg niet. – Sil už niet.* Prítom upotrebenie tvaru genitívu v pozícii gramatického podmetu vyvoláva základné zmeny v syntagmatickej výstavbe celej predikatívnej konštrukcie a výrazne sa prejavuje práve spomínaným nejestvovaním kongruencie medzi podmetom a prísudkom. Na druhej strane tento fakt potvrdzuje, že kongruencia sama nie je ani jediným, ani najdôležitejším (formálnym) signálom syntaktického vzťahu medzi podmetom a prísudkom. Toto poznanie podopiera aj skutočnosť, že vety s genitívnym subjektom z hľadiska nejestvovania kongruencie prísudku s podmetom nie sú v sústave

dvojčlenných viet osihotené; kongruencia nie je prítomná ani vo vetách s podmetom v infinitíve typu *Behať po pohyblivých schodoch je zakázané.*, ani vo vetách, v ktorých je podmetová pozícia realizovaná podmetovou vedľajšou vetou, napríklad: *Otcovi sa nepozdáva, že by to mohla byť pravda. – Hovorí sa, že bude tuhá zima.*

2. Ako sme už naznačili, podmetová pozícia – napriek svojej obligatórnosti v gramatickej štruktúre dvojčlennej vety – sa v slovenčine často neobsadzuje. Toto neobsadzovanie je podmienené viacerými objektívnymi jazykovými činiteľmi, nie je teda ľubovoľné, má znaky pravidelnosti, regulárnosti a, naopak, prípady, keď sa v daných typoch dvojčlennej vety táto pozícia obsadzuje, sú rozličným spôsobom (emocionálnosťou, prípadne živosťou vyjadrenia, postavením osôb do protikladu, potrebou zreteľnosti vyjadrenia, rytmickými činiteľmi) podmienené a tým aj istým spôsobom príznakové. Takéto javy sa – často nediferencovane – najmä v praktickej školskej gramatike zaradovali pod tzv. *zamlčaný podmet*. Pritom už Belo Letz vo svojej Gramatike slovenského jazyka z roku 1950, s. 411 napísal: „Osobné zámeno normálne nebýva podmetom, a preto nie je dosť vhodné, keď sa tu hovorí o zamlčanom podmete.“ Viacerí autori s termínom *zamlčaný podmet* vôbec nepracujú. Neskôr sa tento termín začal nahrádzať iba zdanlivo „modernejším“ termínom *nevyjadrený podmet*. No tým sa poznanie vecí neprehlbilo, lebo sa pri analýze a hodnotení takýchto viet aj ďalej postupovalo zväčša nediferencovane, t. j. nebral sa do úvahy typ vety a stavba slovesa v prísudku. Pojem a termín *neobsadzovanie subjektovej pozície*, ktorý používame v našej práci, je dosť široký a všeobecný, aby mohol pojať rozličné typy takéhoto nerealizovaného podmetu v danej vete. V našej stati sa usilujeme presnejšie vymedziť práve jednotlivé typy nerealizovaného podmetu a nájsť medzi nimi isté súvislosti.

Ján Oravec vo svojej stati *Osobné zámená v podmete* (1961, s. 199 – 206) tiež vychádza z poznatku, že osobné zámená sa v našom jazyku „málo používajú ako podmet“ (s. 199), a sústreďuje sa na vymenovanie prípadov, ktoré s týmto zovšeobecňujúcim poznatkom nie sú v súlade, v ktorých sa teda zámenný podmet musí vyjadriť, ako aj na uvedenie prípadov, v ktorých sa zámenný podmet môže, ale nemusí vysloviť. Prípady prvého typu zaraduje medzi tie, keď je „zámenný podmet použitý z gramatických príčin“ (s. 200). Prípady druhého typu preberá medzi tými, keď je „zámenný podmet použitý zo štylistických dôvodov“ (s. 202), ako aj „z rytmických príčin“ (s. 205). Napokon uvádza prípady, keď sú v podmete „substantivizované osobné zámená“ (s. 206). Autorov celkový záver je taký, že „zámenný podmet nie je v slovenčine taký zriedkavý, ako sa uvádza v doterajších gramatikách“ (Oravec, 1961, s. 206). Svojou formuláciou je to síce iba zistenie častejšieho výskytu, ale má dosah na zachytenie systémových podmienok tohto výskytu.

Vyjadrovaniu zámenného podmetu v hovorovej češtine venoval samostatnú stať vo svojom súbore s názvom *Čeština a obecný jazykozpyt* z roku 1947 Vilém Mathesius. Sústredil sa na zámenný podmet používaný z rytmických dôvodov a ten pokladá v hovorovej češtine za „veľmi hojný“ (c. d., s. 292). Rozlišuje pri ňom tzv. oporný pronomínálny podmet, stojaci na začiatku vety, a výplnkový pronomínálny podmet, ktorý z rytmických príčin zaujíma pozíciu na ďalších miestach vety.

Spomínaný Oravcov podrobný výpočet je bohato doložený presvedčivými dokladmi

z literárnej praxe a nám môže slúžiť ako „pozadie“ na výpočet a usústavnenie tých prípadov, (1) keď sa podmetová pozícia zvyčajne alebo zásadne neobsadzuje, ale jej obsadenie nie je vylúčené, (2) keď je podmet neurčitý a subjektová pozícia je vždy neobsadená, hoci ako pôvodca dynamického príznaku pomenovaného v prísudku sa jednoznačne rozumejú ľudské bytosti, prípadne ich isté okruhy, a napokon (3) keď ide o tzv. nulový gramatický podmet a podmetová pozícia je nielen zásadne neobsadená, lež je vonkoncom neobsaditeľná; vety s takýmto podmetom sú možné preto, že sa v nich vyslovujú všeobecne platné výroky, poučenia vo forme prísloví a porekadiel, formulujú sa návody na správanie a konanie, na zaobchádzanie s prístrojmi, recepty na prípravu jedál, nápojov, liečivých prostriedkov a podobne. Zisťovanie, opis a výklad prípadov záväzného alebo zvyčajného neobsadzovania podmetovej pozície v stavbe vety, prirodzene, predpokladá aj jestvovanie opačného pólu tohto javu, a to zisťovanie, opis a výklad prípadov, keď je podmetová pozícia záväzne obsadená, pričom často je záväzný aj spôsob a forma jej obsadenia. Táto téma však z priestorových dôvodov nemôže byť predmetom našej pozornosti v stati o neobsadzovaní podmetovej pozície v stavbe dvojčlennej vety.

3. V ďalšej časti našej state podrobnejšie preberieme naznačené tri rozdielne skupiny neobsadzovania podmetovej pozície.

(1) Prípady zvyčajného neobsadzovania podmetovej pozície sa ešte ďalej diferencujú na čiastkové skupiny. Prvú podskupinu predstavujú prípady nevyjadrovania osobných zámen v podmetovej pozícii, ktoré sme spomínali v predchádzajúcom výklade. Vety typu *Pochybujem o pravdivosti jeho slov. – Prídem v sobotu. – Prečo si vymeškal vyučovanie? – Máme sa dobre. – Zahrali by ste sa s nami?*, v ktorých slovesný tvar je v prvej alebo druhej osobe singuláru alebo plurálu a odkazuje na potenciálnu prvú alebo druhú osobu singuláru alebo plurálu osobného zámena a tým plnohodnotne zastupuje gramatický aj sémantický podmet, označujeme ako vety s nevyjadreným podmetom. To značí, že štruktúra danej vety záväzne predpokladá podmetovú pozíciu, ale v reálnej vete (výpovedi) nie je táto pozícia obsadená konkrétnym slovným znakom, v danom prípade osobným zámenom prvej alebo druhej osoby singuláru alebo plurálu. Deje sa tak preto, že tento slovný znak v podmetovej pozícii nie je na porozumenie vety nevyhnutný, lebo je spoľahlivo rozpoznateľný zo zakončenia určitého slovesného tvaru v pozícii prísudku. Táto rozpoznateľnosť je daná jestvovaním kongruencie prísudkového slovesa s podmetovým nevyjadreným slovným znakom. Iné zakončenie tvaru totiž signalizuje predpokladané jestvovanie inej osoby v pozícii podmetu: *Príde-m v sobotu. – Príde-š v sobotu. – Príde-0 v sobotu.* atď.

Uvedený poznatok o nevyjadrovaní prvej a druhej osoby singuláru a plurálu v pozícii podmetu dvojčlennej vety sa zásadne vzťahuje aj na tretiu osobu singuláru aj plurálu. Vety typu *Prečo vymeškal vyučovanie? – Majú sa dobre. – Zahrali by sa s nami, však!* predstavujú analogické javy ako vety s prvou alebo druhou osobou singuláru alebo plurálu v prísudku. Iné sú tieto naostatok uvedené javy tým, že pri tretej osobe do hry vstupuje už aj možnosť obsadiť podmetovú pozíciu substantívom v nominatíve, napríklad: *Prečo váš syn vymeškal vyučovanie? – Priatelia sa majú dobre. – Rodičia by sa s nami zahrali, však!* Obsadenie podmetovej pozície substantívom je podmienené potrebou identifikovať danú substanciu ako subjekt dynamického príznaku označeného

v prísudku dvojčlennej vety.

Ako sme už naznačili, do podmetovej pozície v opísaných prípadoch možno umiestniť zodpovedajúce osobné zámeno z viacerých dôvodov, daných najmä potrebou zrozumiteľnosti výpovede, požiadaviek výstavby danej podmetovej syntagmy (napríklad keď je osobné zámeno v podmetovej pozícii rozvítené prívlastkom, apozíciou, vedľajšou vetou a podobne) alebo z emocionálnych dôvodov; jednotlivé prípady sú opísané a spoľahlivo doložené v spomínanej Oravcovej stati z roku 1961.

Druhú podskupinu zvyčajného neobsadzovania podmetovej pozície predstavujú prípady s tvarom imperatívu v prísudku. Z povahy imperatívu, ktorý vyjadruje požadované – ešte nerealizované – deje, vychodí, že oproti indikatívu je jeho paradigmatická sústava obmedzená na jeden tvar v singulári (druhá osoba) a dva tvary v pluráli (prvá a druhá osoba), pričom bezprostrednosť dialogickej situácie, v ktorej sa imperatívne deje vyslovujú, spôsobuje, že adresát, ktorému je dej určený, sa spravidla nevyslovuje alebo sa vyslovuje v podobe osobitnej – oslovovacej – mennej vety, ktorá nie je s vetou s imperatívnym prísudkom spojená syntaktickým vzťahom. Zásadne teda platí, že podmetová pozícia vo vetách s tvarom imperatívu v prísudku sa zvyčajne neobsadzuje. Pri postavení konajúcich osôb do protikladu, pri kladení dôrazu na osobu označenú v podmete alebo s cieľom oživiť vyjadrovanie, prípadne z emocionálnych príčin sa však adresát imperatívneho deja označuje osobným zámenom, ako to ukazujú aj príklady z literárnej praxe: *A naraz prídu, obštúpia ťa, akoby sa boli zriekli, a ty – odpovedaj, tráp sa!* (M. Kukučín) – *Števo, ty len buď ticho!, povedal mu Mišo a usmial sa na mňa.* (A. Bednár) – *Len ty neplač, utišovala ju matka, možno, že budeš mať šťastie.* (Ľ. Ondrejov) – *A ty, reku, nečítaj toľko tie sprosté knižky, radšej sa staraj o deti.* (Z. Jesenská) – */povodne/ Cestu rozrýpali s'á divé svine prieloh, a ty sa teraz tlč každý deň na cvičenie po hrboľoch.* (M. Figuli) – *A ty, mlynček, toč sa mi, / a ty, stolík, rob sa mi, / a ty, plátno, rozostri sa, / jedál nech je plná misa / pred mojimi očami.* (M. Rúfus) – *Nože v ty neplačte, stari kráľovia, / na vaše starie dni.* (M. Rúfus) – *Aj teraz som ti kúpil marcipán. Na, vezmi! / A podáva jej už z papiera vykrútené čosi, čo bolo rozmoknuté. / To si ty zjedz! Ved' smrdí fištránom.* (M. Kukučín) – *Spomeňte si, ako Ježiš šiel medzi nich a učil ich a považoval ich za hodných svojej starostlivosti. Aj v y ich vždy poľutujte a zmýšľajte o nich najlepšie, ako len môžete.* (K. Minichová) – *Spoľahni sa radšej na mňa, lebo ja som veštec. Ja ti ho /slncového koňa/ dovediem včas a u vás bude všetko ako prv. Ty chod' domov, lebo krajina nemôže byť v tme bez hlavy.* (Zlatá reťaz)

Iba v osobitných prípadoch, ako sú modlitby alebo pozdravy, v ktorých sa vyslovujú prosby a želania, obsadzuje sa podmetová pozícia substantívom; také sú napríklad prosby zo základnej kresťanskej modlitby *Príď k nám kráľovstvo tvoje. – Bud' vôľa tvoja ako v nebi, tak i na zemi.* alebo vzývania Boha a želania typu *Pán Boh vám pomáhaj.*, prípadne odpovede na pozdrav typu *Pán Boh uslyš!* Sem zaraďujeme aj rozličné odprosenia, spomienkové formuly, zaverenia alebo zakliatia typu *Boh mi odpusť previnenia!* – *Chráň ma Boh od hriechu!* – *Čert ho ber!* – *Parom to ber!* Uvádzame niektoré príklady z literárnej praxe: *Ale ty, báseň, neodpúšťaj. / Bud' spravodlivosť tvoja.* (M. Rúfus; ide o napodobnenie modlitbovej dikcie) – *Čo Boh spojil, človek nerozlučuj!* (kresťanská sobášna formula) – *I pokľakli pred spiacim dieťaťom a povedali: „Pán Boh*

žehnaj toto dieťa. (K. Minichová) – Robila by to, keby mala Boha pri sebe? Boh jej to odplatí! (M. Kukučín) – A pomodli sa nado mnou, hriešnik som bol, ľudí som bjal, teba som trýznil. Boh mi pomôž! (D. Chrobák) – Pôjdeš v nich do kostola. Pôjdeme spolu, ako si s nebohovou matkou chodieval, Pán Boh ju osláv! (M. Kukučín) – Hej, veď tvoj otec, Boh mu daj slávu večnú, čo ho medved' zabil, bol tiež onaký chlap, dubca vytrhol i s koreňom. (D. Chrobák) – Najmä to ma potešilo, čo dakde hovoríte, že už vraj nepatríte k mojim ctiteľom, ako ste vraj dakedy patrili. Chrán ma Boh takejto cti! (L. Štúr) – „Pomáhaj Pán Boh, ujo; akože, veď nevidíš strúhať.“ – „Eh, ďakujem, Boh ťa uslyš, syn môj. Kdeže sa poberáš a čiže si ty?“ (D. Chrobák) – Tu, v ten deň, sám diabol – Boh mi odpusť hriechy – mu vplietol do cesty samca kamzíka. (D. Chrobák) – Čert vezmi baganče! Čo mi to aj prišlo na um? (M. Figuli) Ako vidno, citované vyjadrenia z literárnej praxe sú tematicky zreteľne vymedzené na oblasť oslovovania nadprirodzených bytostí a táto ich uzavretosť je istotne daná aj dlhodobou tradíciou a neprestajne rovnakým používaním takýchto výrokov tvorených podľa istého modelu a prenášaných z generácie na generáciu. Ich prameň pravdepodobne možno hľadať v napodobňovaní cudzojazyčných zdrojov. Problematiku obsadzovania podmetovej pozície vo vetách s imperatívnym tvarom v prísudku sme podrobne rozobrali v stati *Imperatívne vety z hľadiska členitosti jadra vety* z roku 2010.

Aj neobsadenú podmetovú pozíciu vo vetách s imperatívnym tvarom v prísudku označujeme ako nevvyjadrený podmet.

Tretiu podskupinu prípadov zvyčajného neobsadzovania podmetovej pozície predstavujú vety nasledujúce v istej postupnosti a majúce rovnaký podmet. Pozorujme to na tomto úryvku z textu M. Bátorovej: (1) *Martin Vondra mal najradšej stromy.* (2) *Chodil po Horskom parku* (3) *a pozoroval prírodu.* (4) *Alebo si myslel,* (5) *že ju pozoruje,* (6) *pretože myslel na úplne iné veci, najmä na Helgu a potom na to, ako to bolo s ním a s jeho rodinou.* (7) *Pokúšal sa opakovane identifikovať svoj doterajší osud.* Pomenovanie v pozícii podmetu (*Martin Vondra*) sa tu vyjadruje v prvej, úvodnej vete, ale v ďalších vetách (2) – (7) sa už neopakuje, keďže v týchto vetách na jednoznačne odkazuje gramatická prípona v rámci určitého slovesného tvaru v prísudku vety. Pomenovanie v pozícii podmetu v druhej a ďalších vetách sa zo systémového hľadiska, ako aj z dorozumievacieho hľadiska pokladá za nadbytočné, hoci z druhej strany vo vete za zreteľné, preto pozícia podmetu v takejto vete zostáva neobsadená. Tento stav v realizácii podmetovej pozície je v ostrom protiklade najmä s tým, keď sa označenie tejto bytosti v gramatickej stavbe daktorej vety vyskytne v inej vetnej (nesubjektivej) pozícii, tak ako to v citovanom úryvku vidno na tvare *s ním*: v tejto pozícii sa toto označenie už nemôže obísť, tak ako sa to deje vtedy, keď stojí v pozícii podmetu. Takýto podmet platí ako tretia osoba jednotného (alebo aj množného) čísla a kongruenciou sa táto gramatická osoba prenáša na tvar prísudku: ten sa v takýchto vetách pravidelne vyskytuje práve v tvare tretej osoby jednotného alebo množného čísla. Takýto podmet označujeme tradičným termínom zamlčaný podmet. Keby sme daktorú vetu so zamlčaným podmetom vyňali z kontextu, z ktorého jednoznačne vyplýva, kto alebo čo stojí v neobsadenej pozícii podmetu, a osamostatnili ju, pričom by sme chceli zachovať jej pôvodnú informačnú hodnotu, ocitli by sme sa v situácii, že v takej vete sme nútení príslušný podmet

vyjadriť, napríklad: *Martin Vondra chodil po Horskom parku.* alebo *Martin Vondra pozoroval prírodu.* atď.

Zamľčaný podmet nemusí v danom texte nadväzovať iba na pomenovanie v pozícii podmetu, lež môže ísť aj o inú vetnú pozíciu. Napríklad v súvetí z diela F. Hečka (1) *Učiteľa mrzelo*, (2) *že vojakov obral o čas*, (3) *ale ho aj tešilo*, (4) *že majú zdravé nohy*, (5) *a zase zarmucovalo*, (6) *že on s nohou boľavou sotva už kedy ráznejšie pobehne*. Zamľčaný podmet *učiteľ* vo vete (2) vecne nadväzuje na pomenovanie z vety (1) v pozícii predmetu vety, t. j. na tvar akuzatívu *učiteľa*, a zamľčaný podmet *vojaci* vo vete (4) vecne nadväzuje na pomenovanie z vety (2) takisto v pozícii predmetu vety, t. j. na tvar *vojakov*. Na druhej strane vo vete (6) sa stretáme s vyjadrením podmetu, ktorý v predchádzajúcej časti súvetia bol zamľčaný, t. j. *učiteľ*, pričom toto vyjadrenie podmetu je podmienené gramatickou výstavbou tejto vety, tým, že zámeno *on* má pri sebe rozvíjajúci vetný člen – nezhodný prívlastok v inštrumentáli uvedenom predložkou *s*, t. j. *s boľavou nohou*.

(2) S pravidelným neobsadzovaním pozície podmetu dvojčlennej vety máme do činenia aj vo vetách typu *Na konci vojny ho zajali.* – *Už zvonila poludnie.* – *Na námestí hrajú štátnu hymnu.* – *Hovorila, že príde nová kríza.* – „*Komu zvonila?*“ *spýtal sa malého, asi štvorročného chlapca.* (V. Šíkula) – *Po druhej svetovej vojne, po päťsto rokoch, jeho rodičov vysťahovali.* (M. Bátorová) – *Banda, hitlerovská banda, raz vám odzvonila!* (L. Ťažký) – *Celé dva roky som bol na fronte, deväť mesiacov ma držali potom v zajatí.* (V. Šíkula) Pravidelným gramatickým prostriedkom odkazujúcim na podmetovú pozíciu je tvar 3. osoby plurálu, v ktorom vystupuje určitý tvar slovesa v prísudku, no prísudkové sloveso môže vystupovať aj v iných tvaroch, a to v pluráli aj v singulári. Vety tohto typu svojím významom sú ekvivalentné s vetami so zvratným alebo aj s opisným pasívom, napríklad: *Hovorí sa, že príde nová kríza.* – *Jeho rodičia boli vysťahovaní.* Keď v súvisi s naznačenou významovou ekvivalenciou uvedených dvoch typov viet berieme do úvahy to, že podstatou pasíva je eliminovanie (aktívnej) subjektovej substancie deja zo subjektovej pozície v gramatickej štruktúre vety a dosadenie pomenovania zásahu deja do tejto pozície, čím sa dosahuje výrazné zníženie významovej určitosti vety, v prípade analyzovaných viet typu *Na konci vojny ho zajali.* pokladáme za primerané hovoriť o neurčitom podmete.

(3) Záväzné neobsadzovanie subjektovej pozície v dvojčlennej vete máme pred sebou v už spomínaných vetách typu *Ako si zaseješ, tak budeš žať.* *Ako si ustelieš, tak budeš spať.* (príslovie) – *Kričí, akoby ho z kože dral.* (porekadlo) – *Čo môžeš urobiť dnes, neodkladaj na zajtra.* (príslovie) – *Mäso pokvapkáme olejom, okoreníme, posolíme a necháme odstáť.* (recept) – *Do prístroja vsunieme dva batériové články a dbáme pritom o správne umiestnenie pólov podľa naznačenej schémy.* (návod) V nich sa (vo forme prísloví a porekadiel) vyslovujú všeobecne prijaté a históriou overené pravdy, ďalej vyskúšané recepty na prípravu jedál a nápojov, návody na správne upotrebovanie prístrojov, pomôcok, zariadení a podobne a ich platnosť je taká všeobecná, že sa týka každého človeka, ktorý s danou vecou, javom príde do kontaktu, preto je prirodzené, že sa pri nich dôsledne vynecháva, nepomenúva konkrétny či aktuálny subjekt. Vety tohto typu v slovenčine po prvý raz komplexne opísal Jozef Ružička v článku *O vetách*

s nulovým gramatickým podmetom z roku 1968. Na rozdiel od iných typov viet s neobsadenou subjektovou pozíciou ich označil ako vety s nulovým gramatickým podmetom, keďže subjektová pozícia sa v nich nikdy neobsadzuje, prípadne nemôže obsadiť osobitným pomenovaním. S týmto označením dlhodobo pracujeme aj v našich prácach a prijímame ho aj v tejto stati.

Keďže subjektová pozícia tu nie je obsadená ani obsaditeľná, môže vzniknúť otázka, či tieto vety s nulovým gramatickým podmetom netreba už posudzovať na jednej úrovni s vetami bez podmetu, t. j. s jednočlennými vetami. Takúto úvahu možno pokladať za bezdôvodnú z niekoľkých príčin. Tu uvedieme aspoň dva: 1. Pri vetách s nulovým gramatickým podmetom napriek nulovosti tohto podmetu stále treba hovoriť o reálnej podmetovej pozícii danej dvojčlennou štruktúrou, táto pozícia však nie je obsadená, ba nie je ani obsaditeľná. Nejde teda o vety bez podmetu, ako je to pri jednočlenných vetách: tie svojou gramatickou a sémantickou podstatou vylučujú podmetovú pozíciu, preto o nej v tejto súvislosti ani nemožno uvažovať. Podrobnú analýzu problematiky členitosti jadra vety a osobitne viet s nulovým gramatickým podmetom v súvis s členitosťou jadra podávame v našej monografii *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine* z roku 2009. 2. Ako uvádzame aj v citovanej monografii, rozhodujúcim činiteľom pri argumentácii v prospech dvojčlennosti viet s nulovým gramatickým podmetom je jestvovanie plnej slovesnej paradigmy na tvare slovesa v prísudku – to na rozdiel od nositeľa predikatívnosti v jednočlennej vete, v ktorej sa uplatňuje iba osihotený tvar z celej slovesnej paradigmy – je to tvar zhodný s tvarom 3. osoby singuláru stredného rodu osobných slovies, ako o tom svedčia napríklad tvary *prší, mrholí, blýska sa, zvečerilo sa, bolo by sa oteplilo, bude záležať (na každom z účastníkov), zasypalo (ich v bani)*, ako aj tvary pomocných slovies v zložených vetných základoch typu *prestáva sa mračiť, nechcelo sa (mu) spať, ide (ho) rozpučiť (od jedu)*.

4. Záver. V stati o subjektovej pozícii v gramatickej a sémantickej štruktúre vety sme predložili jednak našu predstavu o podstate subjektovej pozície v dvojčlennej vete, a to so zacielením na gramatickú štruktúru vety, a jednak sústavu typov viet, v ktorých sa subjektová pozícia dvojčlennej vetnej štruktúry pravidelne za istých podmienok neobsadzuje. Z nášho výkladu sa ukazuje jednak pestrosť prípadov zahŕňaných pod všeobecné označenie neobsadzovanej subjektovej pozície vo vete a jednak istá pevná stupňovitosť v usporiadaní jednotlivých typov podľa miery záväznosti v neobsadzovaní subjektovej pozície, a to od zvyčajného cez pravidelné až po záväzné neobsadzovanie subjektovej pozície. Neobsadzovanie subjektovej pozície vety, ako aj podmienky tohto neobsadzovania predstavujú výraznú špecifickosť tejto pozície v štruktúre dvojčlennej vety v slovenčine.

Literatúra

- DANEŠ, F.: Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní. In: *Miscellanea linguistica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*. Ostrava : Profil, 1971, s. 131 – 138.
- KAČALA, J.: *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine*. Martin : Matica slovenská, 2009. 134 s.

- KAČALA, J.: Imperatívne vety z hľadiska členitosti jadra vety. In: Jazykovedné štúdie XXVIII. Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie. Red. K. Balleková. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 129 – 137.
- KAČALA, J.: Neobsadzovanie pozície subjektu vety a desubjektívizácia. In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 3, s. 129 – 141.
- LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1950. 584 s.
- MATHESIIUS, V.: Několik slov o podstatě věty. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha : Melantrich, 1947, s. 224 – 233.
- MATHESIIUS, V.: Pronominální podmět v hovorové češtině. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha : Melantrich, 1947, s. 286 – 293.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962. 256 s.
- ORAVEC, J.: Osobné zámená v podmete. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 4, s. 199 – 206.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 323 s.
- RUŽIČKA, J.: O vetách s nulovým gramatickým podmetom. In: Otázky slovanské syntaxe II. Red. J. Bauer. Brno : Univerzita J. E. Purkyňu, 1968, s. 115 – 117.
- TROST, P.: Subjekt a predikát. In: Slavica Pragensia IV. Acta Universitatis Carolinae. 1962. Philologica. 3. Red. V. Barnet a kol. Praha : Univerzita Karlova, 1962, s. 267 – 269.

Ján Kačala
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií PdF
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska 59, 813 34 Bratislava
kacala@fedu.uniba.sk